

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
 Ομ. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΩΝ ΑΠΟΔΗΜΙΩΝ*

Ὁ ἄνθρωπος ὁδίτης καὶ ταξιδευτῆς

Στὴ βάση μιᾶς προσκυνηματικῆς περιηγήσεως ὑπάρχει πάντοτε ἡ ἰδέα τοῦ ταξιδιοῦ, τῆς μετακίνησης. Ὁ ἄνθρωπος μετακινούμενος ἀπὸ τὴν αὐτὴ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐγκαθιστάμενος κάπου μόνιμα ἀναζητεῖ σὲ λίγο ἄλλη γῆ καὶ ἄλλα μέρη. Πιστεύει ὅτι κάπου ἄλλοῦ τὸν περιμένουν καλλίτερες συνθήκες καὶ ἐλπίζει ὅτι πηγαίνοντας ἐκεῖ θὰ τίς συναντήσῃ καὶ θὰ διευκολυνθῇ στὴ ζωὴ του. Δὲν ἐπιθυμῶ σ' αὐτὴ τὴν ὀλιγόλεπτη εἰσήγησή μου νὰ κάνω μία ἐπισκόπηση τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὁδίτη (homo viator) καὶ ταξιδευτῆ. Ἀπλᾶ ἐπεσήμανα μία κρυφὴ ἢ καὶ φανερὴ ἐπιθυμία ἐκείνου ποὺ ἀναλαμβάνει μία ἔξοδο ἀπὸ τὸν τόπο του γιὰ νὰ συναντήσῃ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ οἰκεῖο ποὺ γνωρίζει, μία ἀπάντηση σὲ μία προσδοκία ποὺ τὸν ὑποκινεῖ νὰ φύγει.

Τί κάνει τὴ διαφορά

Μία προσκυνηματικὴ περιήγηση, ἓνα ταξίδι γιὰ προσκυνηματικούς λόγους διαφέρει ἀπὸ ἄλλες συνήθειες μετακινήσεις: κατακτητικές, ἐμπορικές, οἰκονομικές, μεταναστευτικές, ἐπιστημονικές κ.ἄ. Ἡ περιήγηση αὐτὴ ἔχει γιὰ προορισμὸ ἓνα τόπο μὲ θρησκευτικὴ σημασία. Ἐνα σημεῖο γῆς ποὺ μπορεῖ νὰ σὲ ἀπο-γειώσῃ, νὰ σὲ φέρῃ δηλαδὴ σὲ ἐπαφὴ μὲ μία ἄλλη πραγματικότητα, ποὺ δὲν περιορίζεται σ' αὐτὰ πού σου προσφέρουν οἱ πέντε αἰσθήσεις σου. Εἶναι ἓνας τόπος ὁ ὁποῖος καὶ ὅταν τὸν φθάσεις ὡς προορισμὸ σὲ παραπέμπει κάπου ἄλλοῦ.

Καὶ ἀκριβῶς, αὐτὸ εἶναι ποὺ ἐπιδιώκει ὁ «προσκυνητῆς» ὅταν ἐπισκέπτεται ἱερὰ προσκυνήματα, ἐκκλησίες ὅπου ὑπάρχουν θαυματουργές εἰκόνες καὶ ἅγια λείψανα, μοναστήρια καὶ ἡσυχαστήρια, ἀγιάσματα, τόπους ποὺ συγκεντρώνουν θρησκευτικὲς μνῆμες, μικρὰ ξωκκλήσια ποὺ πανηγυρίζουν· ἀκόμα πρόσωπα, ποὺ ἡ φήμη τους ἔχει ξεπεράσει τὴν τοπικὴ ἐμβέλεια καὶ ἐλκύουν ἀπὸ παντοῦ ἀνθρώπους ποὺ ἐπιζητοῦν ἀνάπαυση σώματος καὶ ψυχῆς. Εἶναι ἀναγκαῖο νὰ μὴ ξεχνᾶμε τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ξεκινοῦν οἱ ἄνθρωποι σ' αὐτὲς τίς περιοδεῖες.

* Εἰσήγηση στὸ 1^ο Διεθνὲς Συνέδριο μὲ θέμα τὸν «Θρησκευτικὸ Τουρισμὸ» (ICORET) στὴ Λευκωσία τῆς Κύπρου, 19 – 21 Οκτωβρίου 2006, κατόπιν πρωτοβουλίας τοῦ Κυπριακοῦ Ὄργανισμοῦ Τουρισμοῦ καὶ τοῦ Παγκοσμίου Ὄργανισμοῦ Τουρισμοῦ, στὸ ὁποῖο συμμετεῖχα ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ σκοπὸς αὐτὸς, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδήτα, περικλείει τὶς περισσότερες φορὲς τὴν ὑπέρβαση τῆς καθημερινότητος, ψυχικὴ ἀνάταση καὶ κατάνυξις, συνάντησις μὲ μιὰν ἄλλη πραγματικότητα, προσδοκία παρακλήσεως, ἀναζήτησις τοῦ προσωπικοῦ καὶ σὲ περιπτώσεις ὁμαδικοῦ-μαζικοῦ τουρισμοῦ. Ἐκεῖ εἶναι δυνατόν νὰ ἀπολαύσουν πνευματικὴ θεραπεία, ν' ἀναγεννηθοῦν σωματικὰ καὶ ψυχικὰ, ν' ἀποκτήσουν ψυχοσωματικὴ εὐεξία καὶ δύναμη γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν εὐθύνες καὶ δυσκολίες γιὰ ὅταν ἐπιστρέψουν.

Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ τόποι συνιστοῦν «σημεῖα» ποὺ ἐντάσσονται σὲ μία «πνευματικὴ γεωγραφία», τὰ ὁποῖα ὅταν ἐνωθοῦν μεταξύ τους, χαρτογραφοῦν ὁδοιπορικὰ προσκυνηματικοῦ τουρισμοῦ, ὑποβάλλουν σχέδια γιὰ εὐσεβεῖς, ἱερὲς ἀποδημίες καὶ ὁδοιπορίες.

Προσκυνεῖν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ

Θὰ πρέπει ἀσφαλῶς σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ τονίσουμε ὅτι αὐτὴ ἡ πνευματικὴ ὠφέλεια γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε δὲν εἶναι ἀπροϋπόθετη. Δὲν ἀρκεῖ ὁ τόπος ἀκόμη καὶ ὁ ἀγιασμένος τόπος γιὰ νὰ σοῦ δώσει τὰ ὀφέλη ποὺ περιμένεις. Εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο προσεγγίζεις αὐτὰ τὰ μέρη. Εἶναι ἡ προετοιμασία ἡ ὁποία ἔχει προηγηθεῖ γιὰ νὰ πλησιάσεις τὰ προσκυνήματα. Κι ἂν σκοπὸς σου εἶναι στὰ ἰδιαίτερα αὐτὰ μέρη νὰ πλησιάσεις μ' ἓναν ἰδιαίτερο τρόπο τὸ Θεὸ πρέπει νὰ λάβεις ὑπόψη σου τὴν προειδοποίησις τοῦ ἴδιου του Κυρίου μας, ὁ Ὅποιος στὸν ἐμπνευσμένο διάλογό Του μὲ τὴν Σαμαρείτιδα στὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἀπομακρύνει τὸν κίνδυνο μιᾶς ἀπόλυτης καὶ ἀποκλειστικῆς τοπολογικῆς προσκυνήσεως τοῦ Θεοῦ Πατέρα.

«Πίστεψέ με γυναίκα, ὅτι ἔρχεται ὥρα ποὺ οὔτε εἰς τὸ ὄρος τοῦτο οὔτε εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα θὰ λατρεύετε τὸν Πατέρα. Ἄλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ μάλιστα ἤλθε ἤδη, ποὺ οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ θὰ λατρεύουν τὸν Πατέρα πνευματικὰ καὶ ἀληθινὰ, διότι τέτοιοι θέλει ὁ Πατέρας νὰ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ τὸν λατρεύουν» (Ἰωάννου 4, 21, 23).

Ὁ λόγος αὐτὸς τοῦ Κυρίου αἶρει τὴν ἀποκλειστικότητα, τὸ ἐκεῖ καὶ μόνον, ὄχι τὴν ὠφελιμότητα ἐνὸς τόπου ἀγιασμένου γιὰ τοὺς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνητές.

Άγιασμένοι τόποι

Γι' αυτούς τούς τόπους ο μακαριστός Μητροπολίτης Ρεθύμνης και Μυλοποτάμου κυρός Θεόδωρος σέ πρόλόγό του στό βιβλίο του τότε Αρχιμανδρίτου – τώρα Μητροπολίτου Ρεθύμνης και Μυλοποτάμου- κ. Ανθίμου Συριανού, *Παναγία Χαρακιανή, τὸ Ἱερὸ προσκύνημα τοῦ Μυλοποτάμου*, διατύπωνε τὴν ἄποψη:

«...ὕπάρχουν τόποι ἐξαγιασθέντες μὲ τὸν σύνδεσμόν των μετὰ γεγονότων ἢ προσώπων ἱερῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν μέσα ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰς ὑπερβατικὰς πραγματικότητας, χῶρον συναντήσεως δυὸ ἢ τριῶν πιστευόντων ἀνθρώπων, ὅπου ἐν μέσῳ αὐτῶν κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Κυρίου εἶναι Ἐκεῖνος παρῶν, καὶ συχρόνως ἔτσι καθίστανται ἢ πρώτη βαθμὶς μιᾶς νοητῆς καὶ εὐλογημένης κλίμακος πνευματικῶν ἀναβάσεων».

Συναφεῖς εἶναι καὶ οἱ ἐμπειρίες τοῦ μακαριστοῦ Γέροντος Πορφυρίου (Μπαῖρακτάρη, 1906-1991), ὁ ὁποῖος ἦταν ἕνας ἀπὸ τούς κύριους ἐμπνευστές τῆς ἔρευνάς μου πού φέρει τὸν τίτλο «Πνευματικὴ Γεωγραφία». Αἰξίζει νὰ ἀναφερθοῦμε στή μαρτυρία τοῦ Κλείτου Ἰωαννίδη, (*Ὁ Γέρον Πορφύριος*, Ἀθῆναι 1993, σ. 94):

«Μᾶς ἔλεγε ὁ Γέρον ὅτι ὁσάκις πῆγε σέ ἀγιασμένους χώρους, ὅπως εἶναι τό ὄρος Σινᾶ, τό Σπήλαιο τῆς Ἀποκαλύψεως στή νῆσο Πάτμο ἢ τὰ Ἱεροσόλυμα, αἰσθανόταν ἀπερίγραπτα βιώματα. Πάντοτε τόνιζε ὅτι ὑπάρχει ἀγιασμός τῶν τόπων, ὅτι οἱ τόποι εἶναι διαποτισμένοι ἀπὸ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ. Μᾶς ἔλεγε χαρακτηριστικά ὅτι, ὅταν ἀγωνιζόταν σέ κάποιο μέρος, προκειμένου νὰ φτάσει σέ μιὰ πνευματικὴ κατάσταση μέ τὴν προσευχή, χρειαζόταν λ.χ. ἐνός τετάρτου ἢ μισῆς ὥρας ἀγώνα. Ἀλλὰ ὅταν αὐτό γινόταν σέ ἀγιασμένο τόπο, τὰ πράγματα ἦταν διαφορετικά. “Μπαίνω γιὰ παράδειγμα”, μᾶς ἔλεγε “μέσα σ’ ἕνα ἅγιο σπήλαιο, ὅπως τό σπήλαιο τοῦ ἀγίου Νήφωνος ἢ τοῦ ἀγίου Νείλου στό Ἅγιον Ὄρος ἢ στό Σπήλαιο τῆς Ἀποκαλύψεως· καὶ δέν προλαβαίνω ν’ ἀρχίσω νὰ προσεύχομαι καὶ ἀμέσως ὁ ἀγιασμένος χῶρος μέ ἀνεβάζει στά ὕψη”».

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος ἀναγνωρίζει τὴν τοποθεσία ὡς βοηθητικὴ γιὰ τὴν κατάνυξη:

«Πολλὲς φορὲς ὀδηγεῖ τὸν νοῦ μας σέ κατάνυξι καὶ ἡ τοποθεσία πού μένομε καὶ ἡ θεὰ πού ἔχει. Ἄς σέ πείσουν γι’ αὐτὸ ὁ Κύριος, ὁ Ἡλίας καὶ ὁ Ἰωάννης, οἱ ὁποῖοι

προσεύχονταν κατά μόνας (σὲ διαλεγμένους ἐρημικούς τόπους)».

Ἡ γῆ, κατά παράδοξο τρόπο ἀγιάζεται μὲ τὰ συρόμενα βήματα τῶν μαρτύρων καὶ ἐμεῖς ἀκολουθοῦντες τὰ βήματα αὐτὰ σὲ ταξίδια προσκυνηματικά μετέχουμε στὴν ἀκολουθία τοῦ Ἰησοῦ κατά τὸ «ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθείτω μοι». Τὰ ταξίδια αὐτὰ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ κοπιαστικά, νὰ σὲ κάνουν νὰ μοχθεῖς. Δὲν εἶναι ταξίδια ἀναψυχῆς, ἀσχέτως ἂν σὲ ἀναπαύουν καὶ τελικὰ σὲ θεραπεύουν καὶ σὲ σώζουν. Εἶναι ταξίδια ποὺ ἀκολουθοῦν το καλοτάξιδο πλοῖο τῆς Ἐκκλησίας ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς «εὐπλοὺς ναῦς». Ἡ ψυχὴ μας κάνει τότε πανιά... Γίνεται γοργοτάξιδο σκαρὶ σὲ ὅλα τὰ μήκη καὶ πλάτη.

Ἐδῶ ἂς θυμηθοῦμε τὸ τροπάριον τῆς ἡ' ᾠδῆς τοῦ κανόνος τοῦ Ἁγίου Μάρτυρος Ἀγαθονίκου ποὺ τιμοῦμε τὴ μνήμη του στίς 22 Αὐγούστου καὶ διαζωγραφίζει ὅσα πιὸ πάνω λέχθηκαν:

«ἐκ τόπων συρόμενος εἰς τόπον ἀθλητά, τὴν γῆν καθηγίασας, τοῖς βήμασι τοῖς σοῖς, καὶ κλίνας αὐχένα ξίφει τέμνοντι, σαρκὸς διεζεύχθης, καὶ τῷ Θεῷ ἠνώθης» (Μηναῖον Αὐγούστου).

Ἀνάλογα δρώμενα περιγράφονται καὶ στὸ συναξάρι τῆς 25ης Αὐγούστου ποὺ τιμᾶται ἡ μνήμη τῆς ἐπανόδου τοῦ Λειψάνου τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου Βαρθολομαίου.

Σταυρώθηκε ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἀρμενία τῆς Ανατολῆς. Ἡ σορὸς του ἀπετέθη στὴν Ἀλβανούπολη ἐν λάρνακι λιθίνῃ. Ἐπειδὴ ἐγένοντο πολλὰ θαύματα οἱ ἐθνικοὶ τὴν ἔριξαν στὴ θάλασσα μαζί μὲ ἄλλες τέσσερις ποὺ ἀνήκαν σὲ μάρτυρες ἐπίσης. Μία ὀλόκληρη νηοπομπή! Πέρασαν ἀπὸ πολλές θάλασσες καὶ ἡ λάρνακα τοῦ Ἀποστόλου προσορμίζεται στὴν Λίταρη τῆς Σικελίας. Οἱ ἄλλες ἔφθασαν σὲ ἄλλες πόλεις. Ποιὰ ὅμως ἡ ἐξήγηση ὅλων αὐτῶν;

«Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα καὶ ἡ τοσαύτη θάλασσα ἦν διηλθον, ἀγιασθῆ δι' αὐτῶν, καὶ οἱ τόποι καθ' οὓς ἡ θεία χάρις αὐτοὺς διεμέρισεν εὐλογηθῶσι, καὶ ὁ Θεὸς θαυμαστωθῆ ἐν τοῖς Ἁγίοις Αὐτοῦ, κατά τὸ γεγραμμένον» (Συναξάριον, Μηναῖον Αὐγούστου).

Αὐτὰ τὰ ὀλίγα νομίζω ὅτι ἀρκοῦν θεολογικὰ γιὰ νὰ θεμελιώσουν τὴν τιμὴ ποὺ ὀφείλουμε στοὺς ἀγιασμένους τόπους καὶ τὰ ὀφέλη ποὺ ἀποκομίζουμε ὅταν φθάνουμε σεμνὰ καὶ ταπεινὰ ὡς προσκυνητὲς μὲ βαθειὰ συναίσθηση τῆς «ιερότητος» τοῦ τοπίου. Μὴ ξεχνᾶμε ὅτι «τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς» (Ψαλμὸς 23,1)

Ὡς προσκυνητῆς ὁ ἄνθρωπος μπαίνει σὲ νέες περιπέτειες προσπαθώντας νὰ πορευτεῖ σὲ δρόμους θεραπευτικὸς γιὰ νὰ θεραπεύσει βαθειὲς ἀνθρώπινες ἀνάγκες του. Ἡ στάση σεβασμοῦ μὲ τὴν ὁποία

πλησιάζουμε τόπους και πρόσωπα κάνει να αναδυθούν με ένα καινούριο έντελῶς νόημα. «Κοινοὶ τόποι» πού γίνονται ξεχωριστοί. Ὅχι μόνο γιατί ἐγὼ τοὺς εἶδα καὶ τοὺς ξεχώρισα. Κι αὐτὸ μπορεῖ νὰ συμβεῖ. Ἀλλὰ γιατί ἄλλοι πρὶν ἀπὸ ἐμένα ἔζησαν σ' αὐτοὺς καὶ τοὺς ξεχώρισε ἡ παρουσία τους. Τόποι πού γαληνεύει ἡ ψυχὴ μας ὅταν τοὺς πλησιάσουμε. Ἡ ἀνθρώπινη παρουσία δέθηκε μαζί τους καὶ ἀναδύεται.

Ποιοτικὴ φιλοξενία

Ἄν αὐτὲς εἶναι οἱ προϋποθέσεις μὲ τις ὁποῖες ὀφείλει ὁ προσκυνητὴς νὰ πλησιάζει τὰ προσκυνήματα ἀπαιτοῦνται καὶ ἄλλες προϋποθέσεις ἀπ' αὐτοὺς πού ὑποδέχονται τοὺς προσκυνητές. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ποιμαντικὴ τοῦ ἐλευθέρου χρόνου, τὰ προσκυνηματικὰ ταξίδια ἢ οἱ ἱερεῖς ἀποδημίες ἀπασχολοῦν ἔντονα μεμονωμένους ποιμένες καὶ τὴν διοικοῦσα Ἐκκλησία. Στις σύγχρονες ἀνάγκες προσπαθοῦν ν' ἀνταποκριθοῦν προβάλλοντας παραδοσιακοὺς θησαυροὺς μὲ ἐπίκαιρο τρόπο. Μέρимνά τους δὲν εἶναι μία «μουσειακὴ» συντήρηση ἀλλὰ μία ζωντανὴ ἐνεργοποίηση καὶ προβολὴ ἐκείνου τοῦ ὁποῖου αἰσθάνονται ὡς ἄγρυπνοι θεματοφύλακες. Ἐκείνο πού πρέπει νὰ προσεχθεῖ ἰδιαίτερα εἶναι ἡ ποιότητα τῆς ἐπὶ τόπου προσφορᾶς μας, ἡ ὑπαρξὴ στοιχειῶδους προετοιμασίας καὶ ἀνάλογης ὑποδομῆς καὶ ὄχι μόνο ὑλικῆς.

Γνωρίζουμε ὅτι οἱ ἀρμόδιοι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὄργανισμοῦ Τουρισμοῦ (Ε.Ο.Τ.) καὶ τοῦ Ὑπουργείου Τουριστικῆς Ἀνάπτυξης φροντίζουν γι' αὐτὸ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ὑπεύθυνοι συμβάλλουν ἱκανῶς πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση. Πέρα ἀπὸ καθαριότητα καὶ τάξη πού πρέπει νὰ ἐπικρατεῖ, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ μὴν ξεχνᾶμε τὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ξεκινοῦν οἱ ἄνθρωποι σ' αὐτὲς τοὺς τις περιοδεῖες. Πόσο εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ προσφέρουμε αὐτὸ τὸ ποιοτικὸ στοιχεῖο ζωῆς πού ὁ κόσμος περιμένει καταφεύγοντας ἐκεῖ; Ἡ προετοιμασία, βέβαια, αὐτὴ δὲν εἶναι θέμα ὑποδείξεων, συνταγῶν, ἐντολῶν. Εἶναι ἐτοιμασία γιὰ «στάση ζωῆς» πού ἀναπαύει ὅσους προσέρχονται. Μία στάση φιλοξενίας πού συνοψίζει ὑποδοχὴ καὶ ἀγάπη. Οἱ ἄνθρωποι αὐτὴν τὴ φιλοξενία ἔχουν ἀνάγκη. Σ' ἕναν κόσμο, μέσα στὸν ὁποῖο τις περισσότερες φορὲς αἰσθάνονται ἀνέστιοι, στὴν Ἐκκλησία καὶ στοὺς χώρους της περιμένουν νὰ νοιώσουν σὰ στὸ σπίτι τους, οἰκεῖοι καὶ δικοί.

Κι ὅμως εἶναι φορὲς, πού κι ἐκεῖ λείπει ἡ ζεστασιὰ τῆς ἀνθρώπινης ἐπαφῆς· ἀπουσιάζει ὁ θερμὸς λόγος· ἡ ὑποδοχὴ γίνεται ψυχρὰ καὶ βαρετὰ, σὰ νὰ ἐνοχλεῖ ὁ ἐπισκέπτης· οἱ χώροι ἔτσι ὅπως εἶναι διαμορφωμένοι μερικὲς φορὲς, ἀποδιώχνουν καὶ ἀπωθοῦν.

Αὐτὴ ἡ φροντίδα γιὰ ποιότητα γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦσαμε πιὸ πάνω πρέπει νὰ ἐπεκτείνεται ὄχι μόνο στὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ πού θὰ ὑποδέχεται τοὺς ξένους ἀλλὰ καὶ στὰ ἀντικείμενα πού θὰ ἔχουμε

προετοιμάσει να προσφέρουμε αναμνηστικά, δωρεάν ή προς πώληση. Και σ' αυτό το σημείο χρειάζεται ή απαιτούμενη προσοχή.

Πολλές φορές και για να κρατήσουμε τις τιμές προσιτές, όταν τα κατασκευάζουμε οί ίδιοι ή διότι τα προμηθευόμαστε από εργαστήρια μαζικής παραγωγής, παραμελούμε τη φιλοκαλική παράδοση της Ορθοδοξίας έμπορευματοποιώντας την και προσφέρουμε «αναμνηστικά» (σουβενίρ) που τελικά «δέν θα θυμίζουν τίποτε» από τον τόπο που έπισκεφθήκαμε. Τα εργόχειρα δέν είναι «εργόχειρο» αλλά κακής ποιότητας κατασκευάσματα που δυσφημοῦν αυτόν που τα προσφέρει ή τα πωλεί.

Άς μή ξεχνάμε μάλιστα, ότι αυτό που θ' αποκομίσει ό έπισκέπτης από τον τόπο που έπισκέπτεται θα πρέπει να έχει και έναν αισθητικά παιδαγωγικό χαρακτήρα που να τον πλησιάζει στην άπειρη όμορφιά, στο άλλο Κάλλος, το όποιο στην ουσία συμβολίζει. Και το πιό μικρό αντικείμενο άς μή τραυματίζει τουλάχιστον την ευαισθησία μας αν δέν μπορεί να κάνει αισθητή αυτή την άλλη πραγματικότητα.

Άς φροντίσουμε, λοιπόν, με κάθε τρόπο ξεκινώντας από τα δικά μας, τα εκκλησιαστικά, να αποχαρακτηρισθεί και ή Ελλάδα ως «χώρα του κίτς». Άς μή ξεχνάμε, ότι ή Εκκλησία διαφύλαξε στο σώμα Της ως κιβωτός ό,τι πιό έκλεκτό δημιούργησε ό λαϊκός μας πολιτισμός. Αυτό πρέπει να καθοδηγήσει και τώρα κάθε είδους πρωτοβουλίες έτσι ώστε ή θεραπεία να ανάγεται σε όλα τα επίπεδα και να καλύπτει όλες τις χρεϊες του ανθρώπου.

Βιβλιογραφία

Γιά τή συγγραφή τής εισηγήσεως ό όμιλητής στηρίχθηκε κυρίως σε μελέτες και έρευνές του γύρω από τή θεματική «Πνευματική Γεωγραφία» και «Θεραπευτικός Τουρισμός», οί όποϊες έχουν αποτυπωθεί έν μέρει στην ακόλουθη άρθρογραφία του:

- Φιλοξενία, στο περ. «Ό Έφημέριος» 1984, σ. 184-185 και στο ανάτυπο *Στιγμιότυπα και περιπλανήσεις σε δρόμους ποιμαντικής διακονίας* 3, Αθήνα 1985, σ. 34-40.
- Σχεδιάσμα πνευματικής γεωγραφίας, στο περ. «Ό Έφημέριος» 1985, σ. 56-58 και στο ανωτέρω ανάτυπο, σ. 82-96.
- Θεραπευτικός Τουρισμός, στο περ. «Ό Έφημέριος» 1987, σ. 272-273 και 1988 σ. 112-114, 136-138) και στο ανάτυπο *Σύγχρονοι Ποιμαντικοί Προβληματισμοί*, Αθήνα 1988 σ. 55-72.
- Θεραπευτικός Τουρισμός, στο περ. «Ό Έφημέριος» 1989, σ. 16-18 και στο ανάτυπο *Θεραπευτική Διακονία*, Αθήνα 1989, σ. 100-109.
- «Ταξιδεύοντας», στο περ. «Ό Έφημέριος» 1991, σ. 272-274 και στο ανάτυπο *Ποιμαντική τής καθημερινής Ζωής*, Αθήνα 1992, σ. 176-182.

- Αιγαιοπελαγίτικες σελίδες, στο περ. «Ο Έφημέριος» 1993, σ. 272-274 και στο ανάτυπο Ποιμαντική πολλαπλών διαδρομών, Αθήνα 1995, σ. 228-236.

Έπίσης:

- Αλεξάνδρου Μ. Σταυροπούλου - Άγγελου Βαλλιανάτου – Αριάδνης Σαραντουλάκου – Τριαντάφυλλου Μπολτέτσου, *Οί δρόμοι του νερού. Όδοιπορικό θεραπευτικού τουρισμού στα αγιάσματα της Ελλάδας*. Έκδ. Αρμός, Αθήνα 2002, 60 σ.